

Оксана Федина
(Львів)

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ КОСТЮМ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: СУТНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ТРАДИЦІЇ

Процес інтеграції культур різних народів у світову цивілізаційну систему загрожує, з одного боку, втратою ними самобутності, а з другого, детермінує явища протилежного характеру – посилення національної самосвідомості, актуальність духовних цінностей, прагнення до збереження етнічної специфіки та захисту основних складових етнічної культури.

Одним із головних, сутнісних компонентів етнічної культури є народне мистецтво і, зокрема, художня творчість. Відомо, що свого часу чимало мистців – представників різних художніх напрямків і жанрів – зверталися до культурного минулого свого народу та світової спадщини, прагнучи знайти найбільш переконливу опору для своєї творчості. На думку окремих дослідників, чим віддаленішими в часових межах є ці пласти культури, тим істиннішою виявляється основа для їхніх творчих інтенцій. Тому на початку ХХІ ст. нам вкрай необхідно знати основоположні моменти культурного буття, мати правдиві, науково обґрунтовані критерії розуміння мистецтва свого народу, знати його місце й функції, як минувшини, так і сьогодення, а особливо – у майбутньому.

Якщо збереження та розвиток народного мистецтва вже від ХІХ ст. було пріоритетним завданням українознавчих студій, то в ХХ ст. особливої уваги потребує проблема естетичного обґрунтування сприйняття творів народного мистецтва та збагнення нашими сучасниками сутності художніх традицій у них.

Так, у контексті вищевикладеного актуальним, з нашого погляду, є сучасне, адекватне розуміння специфіки художньо-образної системи українського народного вбрання кінця ХІХ – початку ХХ ст., етики та естетики образу національного костюма.

Дослідженню традиційного вбрання українців присвячено чимало наукових праць, у яких більш-менш коректно висвітлюються питання історико-етнографічних особливостей традиційного вбрання, його художньої своєрідності. Метою ж цієї публікації є

з'ясування засадничих принципів творення ансамблів традиційного народного одягу різних історико-культурних регіонів України – сталих, незмінних, обов'язкових рис, які становлять основу їхньої художньо-образної системи, сутність художньої традиції. Така постановка проблеми потребує, на нашу думку, дослідження традиційного вбрання українців у єдності етнографічного, мистецтвознавчого та культурологічного аспектів.

Так, зокрема, теоретико-естетичний аналіз численних ансамблів українського народного одягу кінця ХІХ – початку ХХ ст., збережених у колекціях музеїв України та приватних збірках, зафіксованих в архівних фотоматеріалах та творах образотворчого мистецтва, дав можливість усталити деякі закономірності та формальні принципи гармонії українського традиційного костюма. Вважаємо, що вони можуть бути представлені так:

*Ансамбль жіночого святкового вбрання
Київська область, Бородянський район
(ДМУНДМ, м. Київ)*

Компоненти: сорочка, плахта, запаска, крайка, керсетка, коралове намисто, намітка.

Прикметною рисою композиційного вирішення цього святкового жіночого костюма є контраст трапецієподібної та прямої форм – плечового (керсетки) та поясного одягу (плахти та запаски). Разом вони підкреслюють вертикальність силуету костюма, надають йому деякої монументальності. Це враження підсилено контрастним поєднанням горизонтальних та вертикальних декоративних ліній. Характер стилізації орнаменту – геометричний.

Поєднання білого, рожевого (червоного) та брунатного кольорів надає образу цього костюма шляхетних рис. Домінуючий червоний колір в орнаментиці плахти підкреслює враження святковості. Лаконічний графічно-лінійний декор керсетки, складність крою цього жіночого плечового одягу (наявність із боку спинки таких конструктивно-декоративних елементів, як складки)

та якість фабричної тканини є свідченням впливу міської моди. На темно-брунатному тлі керсетки виразно звучать разки коралового намиста.

Головний убір – намітка з тонкого серпанкового полотна, вив'язана в особливий спосіб, надає цьому вбранню своєрідності. У ньому звучать культурні традиції жіночих головних уборів часів Княжої доби, а можливо, і давнішого походження. Загалом художнє вирішення цього святкового одягового ансамблю відповідає тогочасним етиці та естетиці образу молодої жінки.

*Ансамбль жіночого святкового вбрання
Вінницька область (ДМУНДМ, м. Київ)*

Компоненти: сорочка, обгортка, тканий пояс, коралове намисто, намітка.

Прикметною рисою цього традиційного жіночого костюма є графічність його композиційного вирішення – рівновага площин чорного і білого кольорів, лаконічний геометричний характер вишивки сорочки. В осно-

Вінницька обл. (ДМУНДМ, м. Київ)

ві його системи декору лежить ритм горизонтальних та вертикальних орнаментальних ліній та смуг, де широкий тканий пояс слугує виразним колірним акцентом (із домінуючим червоним та вкрапленням жовтогарячого, зеленого та фіолетового кольорів). Він означає зони «верху» й «низу» жіночого костюма. Разки коралового намиста з металевими прикрасами підкреслюють святковість образу.

Силуетна форма обгортки – динамічна, один її край закріплено на талії. Асиметрію поясного вбрання врівноважують довгі кінці пояса, що звисають із протилежного боку костюма.

У шапкоподібному уборі голови тут звучать естетичні риси жіночих убрень Княжої доби. Як і в попередньому варіанті, збережено ідею ансамблевого вирішення костюма.

*Ансамбль жіночого святкового вбрання
Полтавська область (МЕХП ІН НАН
України, м. Львів)*

Компоненти: сорочка, плахта, запаска, крайка, керсетка, коралове намисто, очіпок і хустка.

Подібно до попереднього варіанта вбрання, силует полтавського костюма творять трапецієподібної форми керсетка та прямокутної – плахта й запаска. Їхнє контрастне поєднання підсилено опозиційністю кольорів – сіро-зеленого та червоного. Крій керсетки із завищеною лінією талії надає силуетній формі жіночого костюма стрункості, а ритм складок з боку спинки підкреслює естетичну виразність форми цього плечового одягу. В образному вирішенні керсетки виражено своєрідний синтез елементів сільської та міської культур. Якщо рослинний мотив аплікації (квітка-дерево) на пілочці керсетки має традиційний характер, то особливості її крою та використання оксамиту як коштовного матеріалу оздоблення є свідченням міської моди.

Характерною ознакою цього та інших жіночих убрень є ритмічна, за колірним вирішенням, узгодженість його складових. Так, взуття, керсетка і очіпок творять тут певний ряд компонентів із сіро-зеленим кольором в основі. Вони, відповідно, у шаховому порядку, чергуються з комплексом поясного вбрання, намистом та хусткою червоного кольору. У композиції цього костюма виразним є принцип симетрії та рівноваги. Вишивка рукавів «білим по білому» надає ансамблю жіночого одягу шляхетності. У системі декору поєднуються елементи

рослинного та геометричного характеру із домінуванням останнього.

Ансамбль жіночого святкового вбрання
Рівненська область (МЕХП ІН НАНУ,
м. Львів)

Компоненти: сорочка, спідниця, запаска, крайка, безрукавка, коралове намисто, начільна стрічка, намітка.

Характерною рисою цього волинського вбрання є контраст білого і червоного кольорів із домінуванням останнього. Видовжена, розширена до низу форма спідниці й запаски, із притаманним їм смугастим тканим орнаментом, та коротка до талії, прилеглого силуету безрукавка творять силует цього жіночого костюма та підкреслюють його вертикальну спрямованість. Безрукавка червоного кольору з фабричної тканини слугує тут композиційним центром. Ускладнений крій цього плечового одягу – поглиблений виріз горловини (на зразок декольте) та додатково підкреслена лінія талії завдяки ритму клапаноподібних декоративних елементів свідчать про вплив міської моди того часу. Орнаментоване поле рукавів сорочки несе в собі ідею рівноваги. Геометричні елементи тут розміщено в шаховому порядку. Разки коралового намиста, вишивана червоними нитками начільна стрічка і начільна частина намітки підкреслюють ансамблеву єдність комплексу головного убору і прикрас, а відтак, і всіх компонентів костюма. У ньому репрезентовано елементи сільської та міської культур, естетичні традиції давньоукраїнського періоду та нового часу.

Ансамбль жіночого святкового вбрання
Житомирська область (ДМУНДМ, м. Київ)
Компоненти: сорочка, спідниця, запаска, крайка, коралове намисто, хустка.

Важливим композиційним прийомом, як і в попередньому варіанті жіночого костюма, виступає контраст білого і червоного кольорів. Виразним є протиставлення «верху» і «низу» – як світлої, малої форми та темної, великої. Разом вони підкреслюють стрункість силуету жіночого вбрання. Оригінальним є тут малюнок тканій запаски, завдяки якому вона постає семантично насиченим компонентом. Орнаментальну композицію запаски побудовано за принципом дзеркальної симетрії та колірної рівноваги. Вона має передусім чітко виражену тридільну структуру (низ-середину-верх), характер декоративних елементів – геометричний. Тут виражено сві-

тоглядні ідеї давнього походження – уявлення наших предків про універсальну модель світу та діалектичну природу всього суцього. У цьому виявляється традиційність світогляду українців.

Горизонталь тканого пояса на талії протиставлено вертикалі вишиваної пазухи сорочки. Хустка, подібно до намітки в інших історико-культурних регіонах, вив'язана на зразок шапкоподібного головного убору. З погляду ансамблевої єдності компонентів помітною є відсутність верхнього плечового одягу: декоративну площину поясного вбрання композиційно не врівноважено.

Ансамбль жіночого святкового вбрання
Львівська область., Яворівський район
(Павлюк С., Чмелик Р. Скарби Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України. – Л., 2005. – 228 с. : 71 іл.)

Компоненти: спідниця-шорц, запаска, сорочка, кабат, коралове намисто, бавниця і хустка.

Прикметною рисою цього яворівського жіночого вбрання, як і попереднього волинського, є естетика білого кольору.

Львівська обл., Яворівський район

Форма костюма – прилеглого силуету, розширена до низу. Нижні краї спідниці, запаски, кабата, а також разки наміста й бавниця, творять ритм горизонталей, підкреслюють пропорційні співвідношення компонентів костюма, їхню спрямованість вгору. Цій ідеї підпорядковано повздовжні лінії тканого малюнка спідниці-шорц, довгі кінці крайки та вишивані смуги пілочок кабата. Разом вони становлять традиційну систему декоративного оздоблення. Домінуючий орнаментальний мотив – «квітковий». Контраст білого та червоного, із вкрапленням синього, надають цьому яворівському вбранню своєрідності. Ввжливу роль у його образному вирішенні відіграє головний убір.

Ансамбль жіночого святкового вбрання

Львівська область, Яворівський район (ЛНМ ім. А. Шептицького)

Компоненти: спідниця-шорц, запаска, сорочка, безрукавка, хустка і бавниця.

В основі композиції костюма – контраст площин білого та червоного кольорів, горизонтальних та вертикальних орнаментованих смуг. Характерною ознакою цього вбрання є мальовничість, «квітковість» (безрукавка, прикрашена барвистими дрібними квітковими візерунками), на відміну від графічної чіткості оздоблення плечового одягу інших жіночих одягових ансамблів цього регіону.

Характерною рисою образного вирішення цього яворівського ансамблю вбрання є синтез елементів сільської та міської культур. Тут має місце поєднання архаїчних мотивів (ряд антропоморфних фігур, що чергуються з мотивом «деревця» у вишивці запаски) та конструктивно-декоративних прийомів, притаманних одяговим формам західноєвропейської моди (крій безрукавки).

Важливу роль у композиції ансамблю костюма відіграє головний убір, складовими якого є бавниця й хустка. У їхньому художньому вирішенні збереглися естетичні риси уборів осіб високого князівсько-боярського рангу.

Ансамбль жіночого святкового вбрання

Тернопільська область, Борщівський район (Павлюк С., Чмелик Р. Скарби Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України. – Л., 2005. – 228 с. : 71 іл. – Іл. 70)

Компоненти: сорочка, обгортка, запаска, тканий пояс, коралове намисто.

Тернопільська обл., Борщівський р-н

Західноподільський жіночий костюм вирізняється особливою естетикою чорного кольору, підкресленою симетрією та рівновагою форм. Контрастне поєднання чорного, білого та червоного надає образу костюма врочистості. Характерним у цьому ансамблі жіночого вбрання є поділ «верху» та «низу». Художньо виразним елементом у ньому виступають багато орнаментовані рукави сорочки. Чітка тридільна структура їхнього композиційного вирішення (верх-середина-низ) є свідченням традиційності естетичного мислення нашого народу. Верхня частина уставок тонально й фактурно узгоджується з декоративним полем запаски, ткані в різноколірні горизонтальні смуги. Середня частина уставок колористично поєднується з кораловим намистом. У їхній найбільшій нижній частині виражено ідею рівноваги чорного й білого. У системі декору цього жіночого костюма присутня опозиція горизонтальних та вертикальних ліній. Відсутність головного убору негативно впливає на рівень художньо-образного трактування цього вбрання. Загалом у його композиційному вирішенні прочитується принцип ієрархічності єдності, притаманної системі ансамблю.

Ансамбль жіночого святкового вбрання

Тернопільська область, Борщівський район (Павлюк С., Чмелик Р. Скарби Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України. – Л., 2005. – 228 с. : 71 іл. – Іл. 70)

Компоненти: штани, сорочка, пояс.

На противагу жіночому варіантові цьому західноподільському чоловічому вбранню властивою є естетика білого кольору. Нюансність пропорційних співвідношень форм поясного та плечового одягу, їхня одноколірність підкреслюють виразність силуету чоловічого костюма, його вертикальну спрямованість. Опозиція горизонталей та вертикалей вишиваних ліній та смуг творить тут систему декоративного оздоблення, яка має чіткий графічний характер. Широкий тканий пояс слугує композиційним центром та семантично насиченим компонентом цього ансамблю чоловічого одягу.

Ансамбль жіночого святкового вбрання

Івано-Франківська область, Городенківський район (ЛНМ ім. А. Шептицького)

Івано-Франківська обл., Городенківський р-н (ЛНМ ім. А.Шептицького)

Компоненти: додільна сорочка, обгортка, запаска, крайка, безрукавка, намітка.

В основі композиції цього жіночого вбрання контраст «верху» та «низу» – світлого і темного, білого і червоного, малої форми і великої, статичної та динамічної, гладкої площини та орнаментованої.

Форми поясного одягу з тканим вертикально-лінійним малюнком (ефект гофрування додатково збагачує площину запаски) підкреслюють вертикальну спрямованість силуету костюма. Цій ідеї слугує й оздоблення плечового вбрання – орнаментовані смуги пілочок безрукавки. По обидва боки від них розташовано підкреслено декоративні кишені (мініатюрної форми) із мотивом «квітки-дерева». Контрастне поєднання білого й червоного кольорів, із домінуванням останнього, надає вбранню святкового характеру.

Біла намітка з вишиваними краями, зав'язана в особливий спосіб, несе в собі естетичні риси жіночих уборів князівського рангу періоду Київської Русі.

Ансамбль жіночого святкового вбрання

Бойківщина (МЕХП ІН НАНУ, м. Львів)

Компоненти: сорочка, вибійчана спідниця, запаска, подовжений лейбик, очіпок, хустка, чоботи.

Виразність трапецієподібного силуету, контраст світлого і темного, лаконізм оздоблення – такі основні естетичні риси цього жіночого костюма. Пропорційні співвідношення компонентів вбрання підкреслюють вертикальну спрямованість його силуетної форми. Центральній вертикальній лінії оформлення верхнього та поясного одягу протиставлено ритм горизонтальних ліній – низу спідниці, запаски та оздоблення лейбика. Темні й світлі площини складових костюма чергуються в шаховому порядку, виражаючи ідею рівноваги, спокою та незмінності.

Шийна прикраса з бісеру та головний убір (очіпок і хустка) надають жіночому вбранню образного звучання.

На основі проведеного комплексного аналізу цих та інших зразків традиційного народного вбрання українців кінця ХІХ – початку ХХ ст. різних історико-культурних регіонів можна зробити такі висновки:

1. Характерним для українського жіночого святкового костюма є протиставлення,

за формою та кольором (контраст «верху» й «низу»), плечового (сорочки, безрукавки) та поясного (плахти, обгортки, запаски, спідниці) одягу. Така опозиційність форм не притаманна структурі традиційного чоловічого вбрання. Подібність пропорційних і колірних співвідношень його плечового (сорочки, безрукавки, кептаря) і поясного (штанів) одягу слугує цілісності сприйняття силуету, підкреслює його монументальність. Зони «верху» та «низу» як у чоловічому, так і в жіночому вбранні означає пояс («крайка»), що надає останньому важливого композиційного та семантичного значення – центру (середини).

2. Основу системи декору народного святкового костюма творить контраст вертикалей та горизонталей, що передбачає цілісність його композиційного вирішення. Цій ідеї також підпорядковано поєднання вертикальних, діагональних та горизонтальних декоративних ліній. За характером орнаментальних мотивів, композиційним розміщенням, конфігурацією декоративних елементів, колірним поєднанням, матеріалом, фактурою, техніками виконання тощо прикметною рисою є єдність та різноманітність (багатство і поліваріантність) оздоблення, як в окремих видах традиційного одягу, так і в ансамблі костюма загалом.

3. Характерний мотив декору – «квітковий» (рослина, квітка, дерево). Також характерними є: поєднання стилізованих геометричних, геометризованих та ізоморфних рослинних елементів в орнаментальних композиціях; домінування суто геометричних мотивів в оздобленні одягу одних історико-культурних регіонів України (Волинь); або поєднання геометричного (геометризованого) та ізоморфного квітового орнаментів (Київщина, Полтавщина) або панування останнього – в інших (Яворівщина).

4. Відчутною є особлива гармонія колірних співвідношень завдяки принципам контрасту та рівноваги, симетрії та ритмічного («шахового») чергування колірних плям, узгодженості основних та доповнюючих кольорів тощо. Характерним є контраст трьох базових кольорів – білого, чорного і червоного, та варіантів їхніх поєднань: білого й чорного, чорного й червоного, червоного й білого, за їхньої візуальної рівноваги, або ж домінування одного з них. Можливим є використання (вкраплення) синього кольору або поліхромії взаємодоповнюючих кольорів: червоного й зеленого, синього й жовтого-

рячого, фіолетового й жовтого. Прикметним є порівняно невелика кількість «золот» (позолоти) і «срібла» в оздобленні українського святкового вбрання.

5. Якщо загалом для ансамблю українського традиційного одягу притаманною є органічна єдність краси та доцільності, то в окремих випадках деякі елементи мають, на нашу думку, переважно естетичне навантаження і вирізняються підкресленою декоративністю. Наприклад, маленькі кишені на пілочках покутських та гуцульських безрукавок, китиці – «дармовиси» на спинці гуцульських кептарів, одягання одночасно двох поясів – тканого широкого та вузького («крайки») в жіночому покутському костюмі, декоративне завершення нижнього краю спідниці – «шорц», надмірна кількість біжутерії («так, що шия гнеться») на Тернопільщині, перевантажені декором жіночі головні убори, зокрема весільні вінки, особливо багато прикрашені чоловічі капелюхи (крисані) тощо.

Таким чином, зазначені формальні ознаки гармонії зумовлено образним змістом народного костюма, для композиційного вирішення якого властивий високий рівень ансамблевого мислення. Традиційний український народний святковий костюм кінця ХІХ – початку ХХ ст., отже, це, передусім, художньо-образна система ансамблю, сутність якого не зводиться до етнографічної точності компонентів. Вона полягає в збереженні основоположних принципів творення образу костюма як проекту людини та універсальної моделі Всесвіту – організованого, упорядкованого і гармонійного світу.